

VARIA

— KÖNYVISMERTETÉS —

MÍTOSZ-E A KERESZTÉNYÜLDÖZÉSEK TÖRTÉNETE?

Candida Moss: *The Myth of Persecution.*
How Early Christians Invented a Story of Martyrdom
(New York, HarperCollins Publishers, 2013. 308.)

Candida Moss Londonban született. Előbb Angliában (Oxfordban), majd az Egyesült Államokban végzett teológiai tanulmányokat. 2008-ban szerzett PhD-fokozatot a Yale Egyetemen. Jelenleg az Újszövetség és a korai kereszténység professzora az Indiana állambeli South Bendben található Notre Dame Egyetem teológiai karán. A nagy múltú katolikus egyetem fiatal professzora a tavalyi év során – néhány hasonló témájú mű után – újabb könyvet publikált, mely valószínűleg éles visszhangot fog kiváltani világszerte. Személy szerint engem is megdöbbentett e könyv, melyből egyértelműen kiviláglik, hogy a szerző tudásszintje hihetetlenül alacsony: az újszövetségi Szentírást még nem sikerült végigolvasnia, az ókori római keresztényüldözésekről pedig – mely téma elvileg a fő kutatási területe – csak rendkívül felszínes ismeretekkel rendelkezik. Megállapítható továbbá, hogy semmit sem sikerült megértenie a kereszténység szelleméből, s valami beteges gyűlöletet érez – főként a katolikus egyházzal, de lényegében – az egész kereszténységgel szemben.

A szerző alapgondolata az, hogy a keresztényekkel azért nem lehet bizonyos kérdésekben (elsősorban az abortusz kérdésében) konszenzusra jutni, mert a keresztények párbeszédre képtelen emberek, akik vagy teljesen elzárkóznak a más nézeteket képviselőktől, vagy kifejezetten harcot folytatnak az eltérő állásponton lévőkkel szemben. Mindezt azért teszik, mert fixa ideájuk, hogy állandóan üldözve vannak. Az üldözöttség gondolata pedig agressziót vált ki a keresztényekből. Márpedig a keresztényeket – s ez Moss fő megállapítása – senki nem üldözi: nem is üldözték őket soha, a pogány Római Birodalomban sem folytak olyan véres és szisztematikus keresztényüldözések, ahogyan azt általában képzelik. A római keresztényüldözések létezése csupán mítosz, melyet abból a célból teremtettek meg, hogy az egyház agresszivitását önvédelemnek lehessen feltüntetni. Ha a keresztények mindezt belátnák, sokkal türelmesebbé válnának, s így azt is felismerhetnék, hogy igaza van azoknak, akik más álláspontot képviselnek (pl. az abortusz kérdésében).

Én ebben a gondolatmenetben nem látok logikát, s biztos vagyok abban, hogy ezzel nem vagyok egyedül. Az abortusz meggyőződéseim szerint azért bűn, mert az

emberi élet a fogantatással kezdődik. S ebből a szempontból teljesen irreleváns, hogy Nero üldözte-e a keresztényeket vagy sem.

Ezek után vizsgáljuk meg részletesen a könyv tartalmát. Az első fejezetben a szerző diadalittasan állapítja meg, hogy a vértanúság eszméje nem a kereszténységgel jelent meg a történelemben. Vannak ószövetségi vértanúk (gondoljunk elsősorban a Makkabeus-felkelés hőseire), de a pogány görögök és rómaiak között is akadtak olyan történelmi személyek (így pl. Szókratész), akiket vértanúknak lehet tekinteni. Igaz, hogy a keresztények nevezték először kifejezetten mártíroknak azokat, akik a hitükért haltak meg, a magasabb eszmékért való, erkölcsileg elismerésre méltó nemes halál (vagyis a vértanúság) gondolata már a kereszténység megjelenése előtt kialakult. A vértanúság eszméjét Moss szerint a keresztények a pogányoktól és a zsidóktól vették át. S a keresztények az eszme átvételén túl a nemes halál korábbi ábrázolásmódját is lemásolták. A szerző úgy véli, hogy Lukács Jézus halálának ábrázolásakor Szókratész halálának leírását követte, a keresztény vértanúk haláláról tudósítók számára pedig Jézus halálának eseményei szolgáltak sablonul.

Kár, hogy a szerző nem definiálja a vértanúság fogalmát, s így bizonyos – nem egészen szinonim – fogalmakat kever. Nem tesz például különbséget a vértanúhalál és az attól nyilván tágabb hősi halál között (a katonák, akik a hazájukért harcolva estek el a csatában, nyilvánvalóan hősök, de nem vértanúk).

Soha senki nem állította azt, hogy csak az egyháznak vannak vértanúi. Ha a szerző ismerné az általa oktatott ókeresztény irodalmat, tudhatná, hogy maguk a keresztény szerzők is gyakran hivatkoztak a vértanúságra buzdító műveikben a kereszténység előtti példákra: így például Tertullianus a vértanúkhöz írt művében felsorolja azokat a pogány történelmi személyeket, akik köztudottan megvetették a testi fájdalmat és a halált,¹ Órigenész pedig a *Buzdítás a vértanúságra* című írásában hosszasan méltatja a vértanúság ószövetségi példaképeit.²

Azt, hogy Lukács Jézus ábrázolásakor Szókratészt tekintette volna mintának, egyáltalán nem tartom valószínűnek. Szókratész az ellene folyó perben mindvégig megőrizte nyugalját, méltóságát, elfogadta a halált és nem könyörgött kegyelemért. Jézus is hasonlóan cselekedett. Ez azonban miért kérdőjelezné meg az evangéliumok hitelességét? Csak Szókratész fogadhatta méltósággal az ellene igazságtalanul meghozott halálos ítéletet? Miért ne cselekedhetett volna Jézus is hasonlóképpen?

Azzal egyetérttek, hogy a vértanúkat általában úgy igyekeztek ábrázolni, hogy azok lehetőleg minél jobban hasonlítsanak Krisztusra. Ez azonban köztudott, ezt nem is vitatja senki. Amint Vanyó László írja, „a vértanúakták és szenvedéstörténetek írói, gyűjtői, átírói nem merő történelmi faktumokat akartak leírni, az utókorra hagyni, s így is kell hozzájuk közeledni. Mindig tanítani is akartak, sőt, illusztrálni azt a teológiai eszmét, hogy a vértanúknak maga Krisztus beszél, él, szenved, tesz tanúságot, hal meg.”³

¹ TERTULLIANUS: *Ad Martyras* 4.

² ÓRIGENÉSZ: *Exhortatio ad martyrium* 22–27.

³ VANYÓ László (szerk.): *Vértanúakták és szenvedéstörténetek*. Budapest, Szent István Társulat, 1984. 14.

Minden szakember számára nyilvánvaló, hogy a keresztény vértanúakták és szenvedéstörténetek hitelessége megkérdőjelezhető. Moss ezt mégis óriási felfedezésként állapítja meg. Jellemző egyébként a szerző alapállása. Én tökéletesen osztom Nótári Tamás azon véleményét, mely szerint az ártatlanság véelme a forrásokat is megilleti.⁴ Moss ezzel szemben azt állítja, hogy ha egy forrás hitelessége minden kétséget kizárólag nem bizonyítható, akkor a forrás hiteltelen. Ha ezt komolyan vesszük, akkor meg kell állapítanunk, hogy az emberiség történetéről szinte semmi biztosat nem tudunk.

Ráadásul Moss több esetben olyan érvekkel próbálja meg cáfolni az egyes szenvedéstörténetek hitelességét, melyek e célra teljesen alkalmatlanok, s melyekkel így csak saját tudatlanságát leplezi le. Azt írja például, hogy a viennai és a lugdunumi keresztényeket egy bírói fórum előtt nem vonhatták felelősségre, mivel a két város két különböző provinciához tartozott. Ha a szerző ismerné a római büntetőeljárási jog illetékességi szabályait, tudná, hogy a helytartók minden olyan bűnügyben eljárhattak, amelyben a vád tárgyává tett cselekményt a tartományuk területén követték el, függetlenül attól, hogy a vádlottak mely tartományból származtak, illetve mely tartományban rendelkeztek állandó lakóhellyel.⁵

Moss szerint téves az az állítás, amely szerint Nero előtt a zsidók üldözték a keresztényeket, mivel keresztények az I. század végéig nem is léteztek. A szerző ezt a megállapítását azzal indokolja, hogy Jézus hívei csak az I. század végétől kezdték el magukat keresztényeknek nevezni. Ezt a badarságot végkép nem lehet szó nélkül hagyni. Azt, hogy a zsidók Nero uralkodása előtt Jézus követőit üldözték, az Apostolok cselekedetei, Szent Pál levelei, Josephus Flavius, Eusebiosz és egyéb szerzők erről szóló közlései egyértelműen bizonyítják. Ezen üldözés tényén sem változtat az, hogy hogyan nevezték ekkor Krisztus követőit. Szent Pál például így fogalmaz: „hallottátok, ugye, hogyan viselkedtem egykor a zsidó vallásban: könyörtelenül üldöztem Isten egyházát és a pusztulására törtem.”⁶

Az Apostolok cselekedetei szerint Jézus tanítványait először a szíriai Antiokhiában nevezték keresztényeknek 43 körül, még mielőtt I. Heródesz Agrippa király (37–44) meghalt volna.⁷ Lukács szerint a keresztény nevet II. Heródesz Agrippa király is használta 60 körül, Festus helytartó (60–62) társaságában, amikor Pált meghallgatva kijelentette: „kevés híja, hogy keresztény nem leszek.”⁸ Végül Szent Pétert is érdemes idéznünk, aki a 63 körül írt első levelében szintén használta a keresztény nevet: „egyiktek se azért szenvedjen, mert gyilkos, tolvaj, gonosztevő vagy bitorló. De ha mint keresztény szenved, ne szégyellje, hanem dicsőítse meg Istent ezzel a hitvallás-

⁴ NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*. Szeged, Lectum Kiadó, 2011. 108.

⁵ Ld. Paul. D. 1,18,3; Ulp. D. 48,2,7,4; Pap. D. 48,2,22; Mod. D. 49,16,3 pr. Vö. Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Leipzig, Duncker & Humblot, 1899. 357–358.

⁶ Gal 1,13 (Békés Gellért – Dalos Patrik ford.).

⁷ ApCsel 11,26. A keresztény név eredetével kapcsolatos különböző nézetekről ld. PERENDY László: *Antiokhiai katekézis a II. század végén*. Budapest, Jel Kiadó, 2012. 56–57.

⁸ ApCsel 26,28 (Békés Gellért – Dalos Patrik ford.).

sal.⁹ E források véleményem szerint egyértelműen bizonyítják, hogy a keresztény megnevezés már a Nero-féle keresztényüldözés kitörése (64) előtt elterjedt.

Moss többször is hangsúlyozza, hogy a keresztény vértanúk száma nem lehetett magas. Úgy véli, hogy Tacitus azon közlése, mely szerint Nero akaratóból a keresztények hatalmas sokaságát (*multitudo ingens*) végezték ki,¹⁰ semmiképpen sem lehet hiteles, hiszen kb. 50 évvel az események után íródott, s Jézus követőit Nero korában még nem nevezték keresztényeknek. Egyrészt fentebb már láthattuk, hogy a keresztény megnevezés a Nero-féle üldözés előtt már kialakult, másrészt ötven esztendő egyáltalán nem olyan hosszú idő, ami kétséggé tenné a közlés hitelességét. Vagy talán napjainkban már semmi bizonyos nem írható az 1960-as évekről?

Moss szerint az ifjabb Plinius és Traianus levélváltása is azt bizonyítja, hogy a keresztényeket nem üldözték a Római Birodalomban. Mint tudjuk, a császár a keresztények ügyében ezt válaszolta Pliniusnak: „nem kell utánuk nyomozni; ha azonban följelentik és vádolják őket, büntetendők...”¹¹ A keresztényekkel szemben tehát a római hatóságok a II. század elején nem jártak el hivatalból, csak magánvád alapján. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ekkoriban nem üldözték a keresztényeket! Azok, akik a hatóság előtt keresztényeknek vallották magukat, büntetendők voltak. Ez nyilvánvalóan azt jelenti, hogy a keresztényeket üldözték.

Decius 249-ben – aggasztó gazdasági és politikai problémák közepette, az isteni segítség kieszközlése céljából – előírta, hogy a birodalom minden lakosa mutasson be áldozatot a római istenek tiszteletére. Moss helyesen mutat rá arra, hogy e rendelet nem kifejezetten a keresztények ellen irányult. Ezzel azonban a szerző semmi újat nem mond: a szakirodalomban minden komoly kutató ezt az álláspontot képviseli.¹²

A keresztényeknek máig óriási lelki erőt ad annak tudata, hogy a történelem folyamán nagyon sok keresztény vállalta a halált a hitéért. Ez az erkölcsi erő a szerzőt végtelenül irritálja. Ezért a könyvében állandóan azt sulykolja, hogy az apostolokat és a korai keresztény gyülekezetek tagjait nem a hitük miatt végezték ki, hanem azért, mert rendzavarók és politikai lázadók voltak. Igaz, hogy a korszak keresztény forrásai ezzel ellentétesek (azt állítják ugyanis, hogy a keresztényeket pusztán azért végezték ki, mert keresztényeknek vallották magukat), e források azonban Moss szerint mind hamisítványok, illetve keresztény szempontból magyarázzák az eseményeket. Ez utóbbi megjegyzésben van igazság, de ezt mindenki jól tudja, a szerző itt sem mond semmi újat. Mint már említettük, Decius rendelete alapján azért végezték ki a keresztényeket, mert megtagadták a pogány áldozatbemutatást. Na de miért tagad-

⁹ 1Pét 4,16 (Békés Gellért – Dalos Patrik ford.).

¹⁰ TACITUS: *Annales* 15,44.

¹¹ PLINIUS: *Epistulae* 10,97 (Borzsák István ford.).

¹² Vö. HAVAS László – HEGYI W. György – SZABÓ Edit: *Római történelem*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007. 563: „Az áldozatok bemutatását megtagadók számára az edictum büntetést helyezett kilátásba. Nem keresztényüldöző rendeletről volt tehát szó. A keresztények elleni fellépés csak következménye lett, de ekkor sem a hitbéli meggyőződést büntették – a hatóságokat nem érdekelte, hogy ki miben hisz –, hanem a rendelet végrehajtásának megtagadását, és a vonakodók közül is csak azokat, akik ismételt felszólításra sem mutatták be az áldozatot.”

ták azt meg? Nyilván a hitük, a vallási meggyőződésük miatt! Úgyhogy nyugodtan mondhatjuk azt, hogy a keresztények Decius alatt is a hitükért haltak meg.¹³

Moss a könyvében több helyen is hangsúlyozza, hogy különbséget kell tenni *persecution* és *prosecution* között: míg a *persecution* gyűlöletből fakadó fellépés, támadás egy bizonyos társadalmi csoport ellen, a *prosecution* törvényszegő magatartás miatti eljárás. A szerző szerint Rómában a keresztényekkel szemben mindig az utóbbira került sor. Ez azonban nem igaz. A Decius-korabeli eljárások esetében valóban elmondható, hogy a keresztényeket nem azért végezték ki, mert gyűlölték őket, hanem azért, mert nem teljesítették a császár parancsát. A Decius előtti korszak forrásai azonban egyértelműen azt tükrözik, hogy a keresztények elleni fellépések mögött gyűlölet állt. Tacitus azt írja, hogy Nero azokat vádolta meg a város felgyújtásával, akiket a nép amúgy is gyűlölt a bűneik miatt.¹⁴ A keresztények később is közutálat tárgyát képezték. Az a hír járta ugyanis, hogy a keresztények a titkos összejöveteleiken csecsemőket gyilkolnak meg, emberhúst esznek és vérfertőző orgiákat rendeznek.¹⁵ Jusztinosz és Órigenész szerint e rágalmakat a zsidók gyártották és terjesztették.¹⁶ E mesterségesen és szervezeten szított gyűlöletnek nyilván óriási szerepe volt abban, hogy a kereszténységet káros és magánvád alapján büntetendő babonává nyilvánították. A mossi értelemben vett *persecution* és *prosecution* tehát teljesen összefonódott a keresztények esetében.

Nagyon vehemensen támadja Moss azt a nézetet, amely szerint a keresztényeket Nerótól Diocletianusig egyfolytában, a birodalom egész területén állandóan üldözték. Csak azt nem árulja el, hogy ki képviseli ezt a cáfolandó nézetet. Én ugyanis még egyetlen olyan szerzővel sem találkoztam, aki ezt állítaná. Moss szerint Eusebiosz püspök eszelte ki a IV. század elején a keresztényüldözések mítoszát, ő találta ki, hogy a keresztényeket 64-től 313-ig szünet nélkül üldözték. Kár, hogy Moss nem olvasta Eusebiosz Egyháztörténetét. E műből ugyanis megtudhatta volna, hogy az egyház a III. század nagy része alatt – így pl. Alexander Severus (222–235), Philippus (244–249) és Gallienus (253–268) császárok uralkodása idején – üldözésektől mentesen, békés légkörben növekedhetett.¹⁷

¹³ Vö. GALAMBOS József: *A keresztényüldözések okai a római birodalomban az I. század végétől a III. század közepéig*. Budapest, Bethlen Rt., 1938. 68.: „[...] két szemüvegen keresztül lehet nézni az eseményeket: keresztény és pogány szemüveggel. Azt jelenti ez, hogy a keresztényen *apológéták* a *belső indítókat* hangsúlyozzák, a *pogányok pedig a külső okot* veszik észre. Igazuk van az apológétáknak a maguk szempontjából. Elítélték a keresztényt, mert nem áldozott, de az igazi ok mégsem az volt, hanem az illető keresztény volt. Viszont a külvilág, a bírók csak a külső ok szerint döntenek. Minden alkalommal felhívják a keresztényeket, hogy áldozzanak s azok tagadó válaszára következik az ítélet.”

¹⁴ TACITUS: *Annales* 15,44.

¹⁵ Vö. WALTER János: *Az első három század keresztényellenes ráfogásai*. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1914; Bart WAGEMAKERS: Incest, Infanticide, and Cannibalism. Anti-Christian Imputations in the Roman Empire. *Greece & Rome*, vol. 57. (2010) 337–354.

¹⁶ JUSZTINOSZ: *Dialogus cum Tryphone Iudaeo* 10; 17; 108; ÓRIGENÉSZ: *Contra Celsum* 6,27.

¹⁷ Vö. EUSZEBIOSZ: *Historia ecclesiastica* 6,28; 6,34; 7,13.

S ha már a szerző elképesztő tudatlanságánál járunk, érdemes másra is rámutatnunk. Látszik, hogy Moss – mint „professor of New Testament and Early Christianity” – egyáltalán nem ismeri az Újszövetség világát. Egy helyen például (a lugdunumi keresztények szolgálainak kihallgatásával kapcsolatban) döbbenet állapítja meg, hogy egyes keresztények rabszolgákat tartottak! Ha a szerző olvasta volna Szent Pál leveleit, nem csodálkozna ezen annyira.

Moss arra is fel kívánja hívni a figyelmet, hogy a keresztények megkínzása és kivégzése az adott korban nem volt olyan borzalmas, mint ahogy azt ma képzeljük, mivel az a történelmi kor egyébként is tele volt borzalmakkal. Én ezt azért nem mondanám: az ártatlan emberek kivégzésének látványa a szeretteik számára mindenképpen borzalmas lehetett. Moss a kor kegyetlenségének illusztrálása céljából a XII táblás törvényre hivatkozik, mely szerinte olyan borzalmas kivégzési módokat rendelt alkalmazni, mint a keresztre feszítés, a tengerbe vetés, az agyonverés és a karóba húzás. Meglehetősen furcsának tartom, hogy Moss a Kr. u. I–III. század büntetőjogi viszonyait a több mint fél évezreddel korábbi XII táblás törvény alapján kívánja bemutatni. Ráadásul, mint tudjuk, a XII táblás törvény ránk maradt töredékeiben sem keresztre feszítésről, sem tengerbe vetésről, sem agyonverésről, sem karóba húzásról nem olvashatunk.

A szerző többször is hangsúlyozza, hogy egyes keresztények kifejezetten kiprovokálták magukkal szemben a hatóság fellépését, s ezzel tulajdonképpen öngyilkosságot követtek el. Az kétségtelenül igaz, hogy egyes eretnek szekták tagjait (így elsősorban a montanistákat) túlzott vágy fűtötte a vértanúság iránt. E rajongó keresztények – akiknek a magatartását az ortodox egyházi vezetők általában elítélték – olykor valóban provokatívan viselkedtek a római hatóságok előtt. Ezt azonban nem azért tették, hogy üldözöttségükre hivatkozással támadhassanak másokat, vagy hogy bármilyen evilági előnyre tehessenek így szert: egyszerűen arra vágytak, hogy meghalhassanak Krisztusért, hogy kifejezhessék ezzel a Krisztus iránti teljes odaadottságukat.

A constantinusi fordulat utáni eseményeket a szerző úgy összegzi, hogy az ortodox keresztények bárányokból oroszlánokká váltak. Megalkották a keresztényüldözések mítoszát, hogy hatalomra kerülve erkölcsi alapot teremtsenek a pogányok, a zsidók és az eretnekek üldözésére. Mint azt már másutt kifejtettem, egyáltalán nem tartom elfogadhatónak azt az elterjedt nézetet, amely szerint az egyház a constantinusi fordulat után üldözöttből üldözővé vált.¹⁸ A keresztényüldözésekhez hasonló véres pogányüldözésekre nem került sor.¹⁹ A kereszténnyé váló államhatalom célja a pogányok megtérítése, s nem a kiirtása volt. Míg a keresztényüldözések jelszava így hangzott: „Oroszlán elé a keresztényeket!”²⁰ a pogányság elleni fellépés e krisztusi parancson alapult: „tegyetek tanítványommá minden népet”.²¹ A constantinusi for-

¹⁸ Vö. SÁRY Pál: *Pogány birodalomból keresztény birodalom. A Római Birodalom kereszténnyé válása a Codex Theodosianus tükrében*. Budapest, Szent István Társulat, 2009. 117.

¹⁹ Vö. ZLINSZKY János: *Római büntetőjog*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997⁷. 108.

²⁰ TERTULLIANUS: *Apologeticum* 40,2.

²¹ Mt 28,19.

dulat után véres eretneküldözésekre sem került sor. Érdemes megemlíteni, hogy az eretnek Priscillianus 385-ben történő kivégzése számos egyházi vezető – így többek között Siricius pápa, Szent Ambrus és Tours-i Szent Márton – heves tiltakozását kiváltotta.²² Végül azt is kiemelném, hogy egyetlen keresztény császár sem üldözte a zsidókat. A zsidók szabadon gyakorolhatták vallásukat és megtarthatták ősi szokásaikat. Gyülekezési joguk sértetlen volt, belső jogvitáikat saját bírói fórumaik elé vihettk. A zsidó vallási vezetők számos privilégiumot élveztek, a keresztény lakosság antiszemita megnyilvánulásait pedig bűncselekménnyé nyilvánították. A keresztény római császárok tehát sem a pogányokkal, sem az eretnekekkel, sem a zsidókkal szemben nem alkalmaztak olyan erőszakot, mint amelyet korábban a keresztényeknek kellett elszenvedniük.

A könyv végén Moss még egyszer összegzi álláspontját: a keresztényüldözések mítosza kizárja az egyházzal való dialógust és a megegyezést. A szerző többszörösen téved. Egyrészt a keresztényüldözések története nem mítosz: az egyháznak az elmúlt kétezer év során számtalanszor kellett üldözéssel szembenéznie. Jól látta Jézus, hogy mi vár követőire: „Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak.”²³ Mint tudjuk, a világ számos táján ma is üldözik a keresztényeket.²⁴

Másrészt az egyház semmilyen dialógustól nem zárkózik el. Azt azonban meg kellene érteni, hogy vannak bizonyos hitbeli és erkölcsi elvek, melyekhez az egyháznak – küldetése teljesítése érdekében – feltétlenül ragaszkodnia kell, s melyek terén éppen ezért nincs helye kompromisszumoknak.

A kevés végjegyzettel ellátott, forrásjegyzéket és bibliográfiát nem tartalmazó könyvről összességében elmondható, hogy semmilyen tudományos értékkel nem bír. Egyértelműen politikai célból íródott: az abortuszpárti Obama elnök politikai irányvonalát kívánja támogatni a protestáló keresztényekkel szemben. A könyv véleményem szerint igen rossz fényt vet az amerikai felsőoktatás és tudományos élet színvonalára: megdöbbentő, hogy az Egyesült Államokban professzorokká válhatnak olyan alacsony szellemi színvonalú (nemhogy szakmai ismeretekkel, de még általános műveltséggel sem rendelkező) szerzők, mint Candida Moss.

SÁRY PÁL

²² Vö. HORVÁTH Emőke: Priscillianus esete Ambrus püspökkel és Maximus császárral. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, tom. 9. (2004) 67–75.

²³ Jn 15,20 (Békés Gellért – Dalos Patrik ford.).

²⁴ Vö. Paul MARSHALL – Lela GILBERT – Nina SHEA: *Persecuted. The Global Assault on Christians*. Nashville, Thomas Nelson, 2013.

— KÖZLEMÉNY —

A JOGOS VÉDELEM INTÉZMÉNYE WERBŐCZY TRIPARTITUMÁBAN

KOZÁK András
joghallgató (KGRE ÁJK)

A jogos védelem a büntető anyagi jog egyik legvitatottabb jogintézménye, mely mind a hatályos szabályozást (*de lege lata*) mind a polemizáló jogelméleti-tudományos megközelítést (*de lege ferenda*) tekintve a jog alakításának törekvéseit magába foglaló viták homlokterében áll. A széles körű érdeklődés a jogtudománytól a politikán és a morálfilozófián át a társadalom tudati reflexióit is tükröző közgondolkodásig terjed, s hazánkban különös aktualitással bír – a magyar jog történetének negyedik büntető anyagi kódexe – a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) 2013. július 1-jén történő hatálybalépése okán, mely a jogos védelem terén is gyökeres változásokat hozott. A változás, a megújulás azonban mint dialektikus fogalom kizárólag a megelőző állapottal való összevetésben értelmezhető, feltárva egyben a novációnak az előzményekben lévő gyökereit, így a párhuzamokat vagy épenséggel az ellentmondásokat. A tanulmány a hatályos Btk.-nak a jogos védelemre vonatkozó normáit veti össze a középkori joggyakorlat egyes szabályaival a magyar szokásjog – éppen félezer évvel ezelőtt keletkezett – első nagy kodifikációs kísérlete nyomán, annak egyes vonatkozó rendelkezései kommentálásának formájában.

Werbőczy István: Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae című XVI. századi szokásjogi joggyűjteménye második részének harmadik szerkezeti egységében szereplő 21–24. címe alapos részletességgel és szemléletes kazuisztikával mutatja be a jogos védelem intézményéhez kapcsolódó ítélkezési szokásokat.¹

A jogtudós királyi ítélőmester a téma tárgyalását a jogos védelem legjellemzőbb alakzata – valószínűsíthetően már a középkori joggyakorlatban is leginkább előforduló válfaja – az emberöléssel végződő önvédelmi cselekmény ismertetésével kezdi: „*tapasztaljuk pedig, hogy több gyilkosság a kellő megtorlás büntetése nélkül marad, mivel sokan azt hozzák fel a perben, hogy azokat önvédelmük közben követték el.*”²

¹ WERBŐCZY István: *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae* (Nemes Magyarország szokásjogának hármaskönyve). Forrás: http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm (letöltve: 2013. augusztus 10.) A további hivatkozásokban: *Tripartitum*.

² *Tripartitum*. Harmadik rész 21. czim preambuluma (pr.)

A jogszerűen elkövetett emberölés tényszerű bizonyítása már a szokásjogi alapú, rendi jogra épülő feudális magyar jogrendszerben is szigorú kritériumok közé volt szorítva. Ennek oka – akár csak manapság – a joggal való visszaélés (*in fraudem legis*) kiküszöbölése.

„Holott tudnunk kell, hogy ezt az állítást: »mivel valaki a gyilkosságot önvédelmezése közben követte el és vitte véghez«, nem kell minden további nélkül elfogadnunk; hanem az illetőnek be kell bizonyítania, hogy őt valaki fegyveres kézzel ellenségesen támadta meg és ezáltal életveszélyben forgott.”³ E szakasz szófordulataiból arra is következtethetünk, hogy az ölési cselekményt tartalmazó bűnesetek jelentős részében az elkövető vélhetően önvédelmi cselekménynek kívánta beállítani előre kitervelten, megtorlásként, vagy más csalárd szándék által motivált cselekményét. Ezt elkerülendő alakította ki a bírói gyakorlat, hogy *a jogos védelmi helyzet jogszerűségét annak kell bizonyítani, aki a védekező cselekményt megtette*: a gyilkosságnak nevezett emberölés minden kétséget kizáróan jogellenes cselekmény, tehát exculpálnia kell magát az elkövető-védekezőnek a bűnös elkövetés alól, hiszen csak így lehet jogos – vagyis a jogellenes, a védekező életének kioltására irányuló cselekmény elhárításának, tehát a közérdek, az emberi élet védelmének célját szolgáló – tett a támadó személy életének kioltása.

„És innen van az, hogy valaki helyes és igazságos önvédelme közben ellenfelét, ki őt ellenség módjára kivont karddal megtámadta volt, megöli, az ilyen megölt és meggyilkolt embernek mind díja, mind véreomlása joggal elvész és azt soha senki vissza nem szerezheti.”⁴ A jogos védelem büntethetőséget kizáró okként fogalmazódik meg, mely *in concreto* azt jelenti, hogy a magát halálos kimenetű támadásból mentő személy nem lesz köteles vérdíjat fizetni, illetve mentesül a bosszú alól azáltal, hogy joga keletkezik a védekezésre, a megölt személy rokonait illető *compensatio* és *talio* jogának elvesztésével. Figyelemre méltó itt *az arányossági maxima látens megfogalmazása*. Emberöléssel akkor enged védekezni Werbőczy, ha a támadó kivont karddal ellenség módjára tör a védekezőre, tehát a jogellenes támadó cselekmény tárgyi oldali tényállási elemei egyértelműen valószínűsítik az emberi élet kioltására irányuló szándékot.

Ellenben „máskép áll a dolog a lelkiismeret törvényszéke előtt. Mert ha a megtámadott a megtámadó elől becsülettel és személyének megmentésével menekülhet, akkor kötelessége menekülni s a kisebb rosszat kikerülni, nehogy nagyobb következék be.”⁵ Akár a jogos védelem és a végszükség elemei dogmatikai kontaminálódásának is tűnhet a megtámadott támadás előli kitérés kötelezettségének megfogalmazása, melynek jelentősége rendkívüli, hiszen ettől függ a cselekmény eredménye, illetve hogy az bekövetkezhete-e a megtámadott jogszerű magatartása esetén. A magyar büntetőjog kodifikációját végigkísérte e probléma: köteles-e a megtámadott, s ha igen, mely esetekben kitérni a jogait sértő cselekmény elől? A

³ Tripartitum. Harmadik rész 21. czim 1. §.

⁴ Tripartitum. Harmadik rész 21. czim 3. §.

⁵ Tripartitum. Harmadik rész 21. czim 4. §.

kérdést, noha a bírói gyakorlat következetes volt abban, hogy a megtámadott köteles kitérni többek között a felmenő, a testvér, a házastárs, valamint az élettárs támadása elől, feltéve, hogy a kitérés lehetséges és veszélymentes, csak a közelmúltban – 2009 augusztusában – tisztázta a jogi norma szintjén a jogalkotó (2009. évi LXXX. tv.), amikor kimondta, hogy a megtámadott nem köteles kitérni a jogtalan támadás elől.⁶ A jogos védelmi helyzetben elkövetett emberölés, mint a támadó megölésével történő védekezés a jogalkotó által szemléletesen kifejtett, Werbőczy korának szellemiségét idéző megfogalmazása szerint a „lelkiismeret törvényszéke” előtt csak akkor minősül jogszerűnek, ha azt másként, becsületes úton nem lehet elérni. Az öléssel végződő jogos (ön)védelem így csak *ultima ratio*ként kerülhet alkalmazásra, és csakis akkor, ha nincs más mód a támadás elkerülésére, vagyis a védekező életét másképpen – a halálos eredmény elkerülése nélkül – nem tudja megmenteni. Rövid kitérő erejéig érdemes megjegyeznünk, hogy a keresztény szellemiségű értékrend jogot megtermékenyítő erkölcsisége, melynek szerves része a lelkiismeret, a becsület – s amiket könnyed eleganciával minősít ma a jogtudomány ún. metajurisztikus (jogon kívüli) elemeknek – nagyon is jogi minimum, mert abban a társadalomban, ahol a bizalom, a hit, a lelkiismeret, a becsület nem formáló tényezője a normák által szabályozott közösségi létezésnek, a jog sem fungálhat optimálisan. A lelkiismeret szó jogi relevanciája egyébként még a XIX. század végén is létező valóság volt jogszabályainkban, elsősorban azok nem vitatható szellemisége révén. Az ítélkező tevékenység függetlenségét kimondó, történeti alkotmányunk részét képező, a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk is a bírói ítélkezés mércéjéül a törvényeknek és a szokásjognak való megfelelést tette, s ezen kívül előírta, hogy az ítések csak feddhetetlen jelleműek lehetnek: függetlenségük alfája és ómegája, hogy csak a törvényeknek és lelkiismeretüknek vannak alárendelve.⁷ Ma már elegendőek a törvények, a lelkiismeret fel sem vetődik...

„Akár öljön, akár sebesítsen tehát a megtámadó, de a megtámadott sem az egyiket, sem a másikat nem tartozik eltűrni és elszenvedni.”⁸ *A megtámadott (védekező) nem köteles tűrni a jogellenes támadást, tehát jogszerű cselekvésre adódik lehetősége.* A jogellenes támadás kivédésének jogosultságát, a Tripartitum mintegy – mai szóhasználatlaltal élve – alapjoggá avatja, s jogszerűségének fundamentumaként erősíti meg a gaiusi szentenciát, miszerint *adversus periculum naturalis ratio permittit se defendere*.⁹ A támadás által okozott sérelem eltűrésére senki sem kötelezhető, a legősibb – talán az emberiség által kialakított első jogi természetű – szabály alapján,

⁶ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 29. § (3) bekezdése.

⁷ „A bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni [...] Bírói hivatalt oly magyarországi honpolgár viselhet, a ki [...] feddhetlen jellemű”[1869. évi IV. tc. 19. § és 6. § b/].

⁸ Tripartitum. Harmadik rész 21. czim 2. §.

⁹ „A józan ész megengedi, hogy veszély esetén megvédhessük magunkat.” Idézi: OROSZ P. Gábor: Jogos védelem és végszükség, mint a jogellenesség kizáró okai a római jogban és napjainkban. *Jogelméleti Szemle* 2003/2. http://jesz.ajk.elte.hu/orosz14.html#_ftn1 (letöltve: 2013. augusztus 10.)

mely szerint *vim vi repellere cuique licet*.¹⁰ E római jogi jogelv lényegének kifejeződése erősíti e tézist, mely szerint „a jogos védelem jogi konstrukciójának alapja az ősi *vim vi repellere* elvben keresendő.”¹¹

Ugyancsak a *Tripartitumhoz vezethetőek vissza a jogos védelem további alapvető kritériumai*: a) a védekező életét – javait – fenyegető jogellenes cselekménynek „intézettnak”, ennek hiányában legalább „közvetlenül fenyegetőnek” kell lennie;

b) a jogos védelmi cselekmény és az elhárítására okot adó fenyegető cselekmény között nem telhet el jelentékenynek mondható – a védekező cselekmény megfontolására alkalmas – időköz: a védekezésnek azonnalinak kell lennie;

c) a védelmi cselekmény elkövetője általi provokáció – itt ugyan a kellő bizonyítottság objektív akadályaként – az elkövetőt mentő körülmény.¹²

A támadás létrejöttében döntő szerepet játszó, a védekező személy által tudatosan tanúsított közrehatást az állandósult bírói gyakorlat mind a mai napig releváns tényezőnek értékeli a jogos védelem korlátjának megállapítása terén. Ez fejezi ki a Kúria Büntető Jogegységi Tanácsa 4/2013. BJE jogegységi határozata (a továbbiakban: 4/2013. BJE), melynek értelmében a támadás kiprovokálása megfosztja a védekezőt az elhárítás jogszerűségétől. E rendkívül fontos tényállási momentum megvilágítása szempontjából fontosnak véljük a két említett – egymástól egy év híján félezer év időkülönbséggel megszületett – joganyag szövegének citálását, mely szemléletesen mutatja, hogy a kiprovokált és a kölcsönösen elfogadott kihíváson alapuló jogtalan cselekmények esetén a jogos védelem nyújtotta felmentés kérdésköre az ítélkezési gyakorlatban mindig is elevenen élt, s az elhatárolás kategorikussága is következetesen valósult meg a *Tripartitumtól* a jogállamiság koráig egyaránt:

„Ha pedig tanubizonyoságból vagy máshonnan nem tűnnék ki, hogy melyik ütés előzte meg a másikat, akkor a vétek azt terheli, a ki a másikat a czivódásra vagy ütésre ingerelte.”

Werbőczy: *Tripartitum*. Harmadik rész 21. czim 7. §

„A jogos védelem korlátai:

...

támadás kiprovokálása megfosztja a védekezőt az elhárítás jogszerűségétől”

4/2013. BJE. Indokolás I. rész 1. pont

Tárgyalt intézményünk jogi értékelésének elevenjébe vág Werbőczy, amikor lejegyzi: „hogyha a dolgok és fekvőjóságok megtartása céljából a védelem bárkit megillet: annak a test és személy megóalmazása végett (mikor veszedelemben forognak) sokkal inkább és nagyobb erővel szabad magát védelmeznie.”¹³ A jogos védelem egyik legfontosabb dogmatikai komponense az arányosság, melynek túllépése

¹⁰ „[...] erőszakot erőszakkal visszaverni minden törvény és minden jog megengedi.” Idézi: DR. UJVÁRI Ákos: *A jogos védelem megítélésének új irányai*. Budapest, Ad Librum Kiadó, 2009. 12.

¹¹ OROSZ P. i. m.

¹² *Tripartitum*. Harmadik rész 21. czim 5–7. §§.

¹³ *Tripartitum*. Harmadik rész 22. czim 4. §.

nem megengedhető. Törvény által nem rögzített szabály, hogy a védekező cselekmény ne okozzon súlyosabb sérelmet, mint amit a jogellenes támadás okozna elhárításának hiánya esetén, tehát a jogos védelmi cselekmény csak a feltétlenül szükséges mértéket érheti el. A sürgető szükség és a jogilag védett tárgy érdekében a jogalkotó egyes, törvényben írott esetekben mégis – általában valamilyen közérdeket kifejező társadalmi ok miatt – megengedi az elhárító cselekmény nagyobb erejű kifejtését, melynek eklatáns példája a jelenleg hatályos büntetőködexe azon rendelkezése, mely e körben állít fel megdönthetetlen törvényes vélelmet (*praesumptio iuris et de iure*).¹⁴

A jogos védelmi cselekmény *ultima ratio* jellegét a véetlen önvédelem mérséklétének érzékletes megfogalmazásával ragadja meg Werbőczy az alábbi sorokban: „Mindazonáltal Isten és a lelkiismeret ítélőszéke szerint minden védekezésnek a véetlen önvédelem mérséklétével kell történnie. Hogy pedig a védelem véetlenül történt, ezt akkor mondjuk, a mikor valaki magát vagyonának és személyének veszélyeztetése nélkül másképp meg nem védheti, hanemha azt, a ki őt megtámadja, vagy megöli vagy megsebesíti.”¹⁵ A vétlenség itt a bűnelkövetés bibliai minősítésének erkölcsi oldaláról értelmezhető. Ha csak egy mód van rá, ha bármilyen realizálható lehetőség adódik, akkor – már csak felebaráti szeretetből is – a védekező köteles önmérsékletet tanúsítva, a támadó életét, testi épségét megóvni azok lényeges tartalmának korlátozásától vagy megfosztásától. Utilitarista megközelítésből azt is mondhatjuk, hogy a védekező cselekménynek takarékosnak, célszerűnek és a feltétlenül szükséges erő kifejtést megvalósítónak kell lennie.

A jogos védelem egyik meghatározó attribútuma a jogellenes támadás intézettsége vagy a közvetlen – az élet vagy a javak ellen irányuló, azok sérelme vagy megsemmisítése bekövetkeztének reális veszélyét kifejező – fenyegetés, melyek közül kiemelkedik az, amelyik az élet elvételével, halállal fenyeget. A halálos fenyegetés önmagában – ha és amennyiben nem társul az elhárító cselekmény nélkül minden bizonnyal halálos eredmény bekövetkeztével –, nem meríti ki a jogos védelemre való jogosultságot a megfenyegetett személy számára, vagyis az élet kioltására irányuló kvalifikált fenyegetés nem alapozza meg a megfenyegetett jogát az élet elvételével járó védekező cselekményre. A szabályozás célja a joggal való visszaélés elkerülése, melynek szükségességét a korabeli joggyakorlat alapozta meg. A Tripartitum a jogalkalmazás számára máig iránymutató módon szögezi le, hogy a *verbális formában manifestálódó halálos fenyegetés, amennyiben nem jár a támadás azonnali, előre láthatóan halálos eredménnyel való bekövetkezésével, nem keletkeztet jogot halálos eredményű védekező cselekmény megtámadott részéről történő foganatosítására.*

„Vajjon segítségére lehet-e egyik ember a másiknak?”¹⁶ E kérdéssel kezdődik a Tripartitum harmadik részének 24. titulusa. A jogos védelem s elsősorban annak jogszerű önvédelemben manifestálódó alakzata, a védekező személy halálos eredményű önvédelmi cselekményét juttatja eszünkbe, melynek során a megtámadott a saját

¹⁴ A megdönthetetlen törvényes vélelem szerinti, a szituációs elemek minősítő szerepű értékelésén alapuló jogos védelemről, mint e jogintézmény speciális alakzatáról a Btk. 22. § (2) bekezdése szól.

¹⁵ Tripartitum. Harmadik rész 22. czim 5. §.

¹⁶ Tripartitum. Harmadik rész 24. czim pr.

élete ellen intézett súlyos jogsérelemmel járó vagy fenyegető támadás elleni jogszerű védekezésként a támadó életének elvételével járó cselekedetet fejt ki. Ahogyan az első jogi normaként értékelhető jogtörténeti források, úgy a ma embere számára is így van ez. S így volt a XVI. századi Magyarország páratlan tehetségű ítélőmesterének, a több évszázados szokásjogot kódexbe foglaló Werbőczy korában is, nem véletlenül foglalkozik a Tripartitum jogos védelemről szóló négy cikke közül három az önvédelemmel. Ha azonban a jogos védelem csak az önvédekezést foglalná magába, neve is a köznyelvben vulgarizálódott önvédelem lenne. De nem így van. A jogos védelem pontosan azért nem azonos az önvédelemmel, mert a jogszerűtlen támadás elhárítására az a személy is jogosult, aki más ember vagy emberek élete vagy javai ellen intézett vagy azokat közvetlenül jelentős sérelemmel vagy megsemmisítéssel fenyegető támadást kíván megghiúsítani, mintegy védelmére kelve embertársának, szolgálva ezzel a jogszerűség fenntartásához fűződő társadalmi érdeket. A segítségnyújtás egyben a keresztény embertől elvárható magatartás erkölcsi elvárhatósági kritériumaként is megjelenik a középkori világképben. Az ember életéhez, testi épességéhez és egészségéhez, továbbá a vagyoni javaihoz való jogának megvédése bárkit felhatalmazhat arra, hogy más embert védelmi cselekmény megtételére hívjon fel, segítséget kérhessen.

„Ezért akárki, még az idegen is, ha segítségül hívják, annak, a kit életveszélyben lát forogni, segítségére mehet.”¹⁷ A jogos védelmi helyzetben más személy élete vagy javai megmentése érdekében cselekvő személy kiléte – a védelemben részesített személyhez való viszonya – teljesen irreleváns, a segítségadásra joga illetve jogi lehetősége van. A segítségnyújtás kötelezettségét azonban a normaszöveg nem mondja ki, a cselekvési szabadságot a segítség kérésére adja meg a jogellenes támadás sértettjének, a segítő személynek pedig a védelmi cselekmény végrehajtására ad jogot. A támadásban veszélyeztetett személy segítségkérésének dogmatikai jelentősége abban van, hogy cselekedete jogszerűségének indokoltsága révén ne lehessen bűnrészesként felelősségre vonni. Amennyiben ugyanis a segítséget kérő személy védelmére kelt személy jogos védelem miatt nem büntethető, miután büncselekmény nem valósul meg, úgy – elkövető hiányában – részesi (felbujtói) magatartás sem értékelhető azon személy terhére, aki a védelmet kérte. Az ellene intézett támadás illetve annak közvetlen fenyegetése miatt jogai védelmét kérő személy álláspontunk szerint még akkor sem felelhet felbujtásért, ha a védelmére kelt személy nem a jogos védelem jogilag szabályozott keretei között cselekedett, például a támadás visszaverésének feltétlenül szükséges mértékét nyilvánvaló vétkessége alapján lépte túl.

„Azonban haramiát és más nyilvános gonosztevőt, az ilyen gonosztevőnek segélykiáltására nem tartozik és nem köteles másnak kezéből kiszabadítani.”¹⁸ Mai szemléletünk szerint vizsgálva érdekes, már-már etikai alapú megközelítésbe helyezzi Werbőczy a „haramia és más nyilvános gonosztevő” megmentésének kérdését, mely vonatkozásában a jogos védelmi helyzet fennállását a mérlegelés lehetőségének kizá-

¹⁷ Tripartitum. Harmadik rész 24. czim 2. §.

¹⁸ Tripartitum. Harmadik rész 24. czim 3. §.

rásával elutasítja, vagyis – némi anakronizmussal szólva – alapvető emberi jogaitól látja indokoltnak megfosztani azt, aki a társadalmi együttélés kikényszeríthető normarendszerével szembe fordul, vagy azt súlyosan sérti.¹⁹

Ugyancsak kizárja a Tripartitum a jogos védelemre való jogosultságot azzal szemben, akit más személy jogszerűen tart fogva, gondoljunk itt az elfogott „gonosztevőre”. Ennek nyomait mai büntetőeljárás jogunkban is felfedezhetjük. A büntetőeljárásról szóló törvény kimondja, hogy a bűncselekmény elkövetésén tetten ért személyt bárki elfoghatja, köteles azonban őt a nyomozó hatóságnak haladéktalanul átadni; ha erre nincs módja, a rendőrséget értesíteni.²⁰

Jóllehet a Tripartitumban elemzett szakaszaiban keveredni látszanak a jogos védelem, a végszükség és a segítségnyújtási kötelezettség jogi terminusának egyes elemei, a keresztény ember- s világkép, valamint a mai jogállami felfogástól idegen, rendi és osztálykülönbségekre épülő jogrend alapvetően más paradigmába helyezi a jogtörténeti alkotást. Úgy vélem ennek ellenére megállapítható, hogy Werbőczy éppen félezer éve összeállított opusza a magyar büntetőjogi gondolkodás és a jogdogmatika számára a tárgyalt jogintézmény vonatkozásában igen értékes, részleteiben is kidolgozott materiát adott.

¹⁹ A súlyos jogellenes cselekmény a társadalom rendje, s így voltaképpen maga a társadalom ellen intézett támadás, melyet már az antik jogok is szigorú szankcióval fenyegettek. Ennek jogfilozófiai fundamentuma az *ubi societas, ibi ius* (ahol a társadalom, ott a jog) cicerói szentenciája.

²⁰ A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 127. § (3) bekezdése.